
Володимир Маслійчук

**ПРАГНЕННЯ “ШЛЯХЕТСЬКОСТІ” КОЗАЦЬКОЇ
СТАРШИНИ СЛОБОЖАНЩИНИ (ДРУГА
ПОЛОВИНА XVII-XVIII СТ.)**

Існування «політичних націй» місцевого нобілітету в XV-XVIII ст. є характерною рисою історії географічного простору від “Ельби до Дону”, що останніми часами в українській гуманітаристиці отримав назву Центрально-Східної Європи. Своєрідною притягальною силою, взірцем для наслідування цих “політичних націй” була найпотужніша з них – світська еліта “шляхетської республіки” – Речі Посполитої. Річпосполитська ідеологія, наголос на “вольностях і правах”, боротьба з “тиранством”, демократичний устрій шляхетських представницьких органів складають невід’ємну принаду у боротьбі “тубільної аристократії” з “чужим абсолютизмом” часу європейської кризи XVII-XVIII ст.¹ Трансільванські князівства, лівонське рицарство, молдавське боярство були втягнуті в коловорот цієї ідеології, їхні верхні прошарки щиро сприймали й використовували “польські примхи”. Та чи не найпотужніші ідеї шляхетських вольностей поширилися в середовищі козацької старшини Гетьманщини – свого роду спадкоємиці шляхетської політичної нації Речі Посполитої². Чи сприймався даний зв’язок, звичай шляхти в іншому регіоні козацької України, в слобідських полках, що так чи інакше відображали традицію Гетьманщини? Процес зміни еліт у ранньомодерну добу не може не зацікавити дослідника.

Одним із наслідків Української революції середини XVII ст. була зміна еліт. Місце шляхти в новому державному утворенні Гетьманщини посіла нова верства – козацька старшина. Приклад генези нової, демократичної за походженням еліти, її перетворення на «кланову», спадкову, структуровану соціальну групу немов ілюструє перехід від «демократії» революційних часів до «олігархії» більш стабільної епохи. Небезпідставно у зв’язку з цим виникає

питання про закріплення новою елітою своїх прав на панування, доведення прав спадковості маєтностей і знатність статусу.

Доволі істотним у цьому ракурсі є наголошення на своїй «шляхетськості» старшини слобідських полків – українських військово-адміністративних формувань, що найбільше залежали від царського уряду. Надзвичайно подібна до старшини Гетьманщини українська козацька старшина Слобожанщини так само, а подекуди і потужніше, соціально відокремлюючись та зіштовхуючись з російською системою, доводила свою «шляхетськість» і обранність як у середовищі козацтва, так і перед царським урядом.

Дослідники Слобідської України кінця XVIII – 60-х рр. XIX ст. (невідомий автор «Топографического описания Харьковского наместничества», І. І. Квітка, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, І. І. Срезневський, В. Н. Каразін, П. Головинський) вважали старшин слобідських полків знатними православними шляхтичами, що втекли від «ляхів та уніі» під захист російського царя, сформували на слободах полки, а їх діти, відповідно, посідали керівні посади слідом за батьками³. Не слід забувати, що історики цього періоду мали безпосередній стосунок до об'єкту дослідження, адже більшість із них були нащадками слобідських старшин, у зв'язку з чим вони, відображаючи погляд на історію певної соціальної групи, представляючи докази на панування слобідських старшин, на спадковості їх елітного становища, безперечно, доводили і власне право іменуватися дворянами.

Науковці другої половини XIX ст. інакше поставились до питання про походження слобідсько-української козацької еліти. Численні згадки в джерелах про вибори старшини в слобідських полках, документи, в яких майбутні родоначальники визначних шляхетських родів згадувались як прості козаки, нарешті, докази на дворянство слобідсько-українських козацьких старшин без нобілітаційних посвідчень – все це часто доводило безпідставність претензій козацьких урядників на шляхетський статус. Крім того, історик Слобожанщини Д. І. Багалій, що критикував знатне походження старшини, перебував під значним впливом свого колеги – історика Гетьманщини О. М. Лазаревського⁴, його негативних і

часто однобоких суджень про козацьку еліту⁵. Д. І. Багалій заперечує шляхетськість слобідських козацьких старшин – “дворянство сих фамілій се вигадки”⁶.

Важко не визнати певну рацію за знаменитим істориком, але чи слід зосереджуватись на походженні (на цьому “боввані витоків”, за виразом Блока М.)⁷ слобідських старшин, чи не краще розібратись у виявах усвідомлення “шляхетськість” слобідсько-козацькою старшиною. З огляду на це, історик має не судити, а розуміти⁸, не засуджувати шляхетські прагнення козацької еліти, а зрозуміти, що було їх підставою, як вони проявлялись, виражались в повсякденні і якими була наслідки цих прагнень.

Відзначимо, що у данній статті плануємо заторкнути лише частину питання, “верхівку айсберга” доказів шляхетськість козацької еліти. Власне, ця “шляхетськість”, подібність до польської шляхти виражалась практично у всіх сферах життя старшин: від структури старшинського прошарку (з хоругвою підпрапорних довкола полковника, мов шляхетського магната), соціальних відносин з іншими групами населення (визнання знатності кліру, як і у Речі Посполитій, дозвіл старшинам осаджувати слободи) до побутових дрібниць (“польського плаття”). Тобто, свідомо обмежуємо своє завдання лише визначенням певних змін у ономастиці, старшинській геральдиці, процесі створення родовідних легенд. Проблеми “імені і герба” є одними з визначальних у доведенні неподібності особам, що того не мали. Крім цього, проблема “генеалогії”, не лише в розумінні відтворення розгалужених родинних зв’язків, а у тому, як виводили козацькі старшини своє знатне походження, є свого роду визначальною у доведенні неподібності “нової шляхти” “поспольству”.

1. Зміни в ономастиці

Дані ономастики, дослідження прізвищ слобідсько-українських мешканців вже неодноразово використовувались попередніми дослідниками⁹. С. Черкасова, зокрема, за допомогою них навіть робить певні узагальнення з історії дворянського стану Слобідської України¹⁰. Ставлення до цих джерел, безперечно, має бути вкрай

обережним, особливо щодо визначення етнічної чи соціальної приналежності за ономастичними даними. Разом з тим, зміни, що відбуваються в “імені” – найпершому свідченні про людину, слугують певним доказом змін у її поведінці.

У даному випадку цікавим є ушляхетнення прізвищ, зміна “простих” на шляхетніші з закінченням “ський”, “цький”. Цим козацька старшина намагалась підкреслити свою окремішність, неподібність до простолюду, вищість свого походження, взаємозв’язок зі шляхтою Речі Посполитої. На початку існування слобід процес заміни прізвищ майже не простежується¹¹. Серед перших ушляхетнює своє прізвище острогозький полковник Іван Дзика – “Дзинковський”¹². Подібна трансформація прізвища відбувається й у іншого острогозького полковника Ф. Куколя, що у своєму заповіті 1704 р. називає себе Куколевським¹³.

Іntenсивно змінювали свої прізвища у першій половині XVIII ст. і старшини інших слобідських полків. Найчастіше це відбувалось за допомогою додачі до патронімного прізвища закінчення “ський”. Наприклад, суддя Ізюмського полку на початку XVIII ст. Д. Данилов став Данилевським¹⁴, писар Харківського полку 1719 р. С. Климов¹⁵ більш відомий як поет і письменник С. Климовський¹⁶. Люботинський сотник Гаврило Петрович Міщенко (Петров) змінив своє прізвище на Петровський¹⁷. Поруч з цим, у процесі зміни прізвищ існувала ще одна риса – значна або цілковита зміна попередніх прізвищ. Нашадки єврея-вихреста П. Яценка (П. Яковлева), який возив донос Іскри та Кочубея на гетьмана І. Мазепу, за що отримав с. Радомлю в Охтирському полку, підписувались Якубинськими¹⁸. У чолобитній 1711 р. старшин Охтирського полку існує цікаве різночитання – батько, полковий суддя, підписується як Леонтій Стефанов, а його син, писар, як Олексій Лесевицький¹⁹. Курйозний випадок стався, зокрема, у зв’язку зі зміною зміївським сотником А. Горпинченком свого прізвища на шляхетніше Двигубський. Ізюмський полковник Т. Горяїстов, виправдовуючись від звинувачень цього сотника, писав: “...а оный сотник Горпинченко в доношении своем написал фалшиво... утаив свое прозвание, что он Горпинченко, а подписался в своем доношении Двигубским”²⁰.

Відзначимо і такий цікавий факт, що полковий суддя С. Афанасьєв і його син, писар Григорій лише на початку XVIII ст. почали зватися Квітками, хоча до цього часу так не писались²¹.

Процес ушляхетнення прізвищ мав ще одну рису – додавання до своїх прізвищ шляхетних додатків (писар Ізюмського полку Ю. Розаліон прилучив до свого прізвища додаток Сошальський²², сотник Сумського полку, за молодості канцелярист у І. Мазепи, Ф. Куколь приєднав до прізвища додаток Яснопольський²³). У цьому разі цікавою є поява прізвища Захаржевських у представників харківської полковницької родини Донців. Додаток цей з’являється на початку XVIII ст. і пов’язаний з написанням панегірика І. Орновським харківському полковнику Ф. Донцю, у якому Донці виводилися з шляхетського роду Захаржевських. Д. І. Багалій скептично поставився до цього, зазначаючи, що батько Ф. Донець-Захаржевського – Г. Донець ніколи Захаржевським не писався²⁴. Мусимо заперечити твердження видатного вченого: у 1672-1673 рр. Г. Донця, що був посильним від російського князя Г. Ромодановського, гетьманська старшина називає не інакше як Г. Захар’яшевич²⁵. Це нашттовує на думку, що Захаржевський – справжнє прізвище харківського полковника, яке було замінене в козацьких реєстрах на Донець²⁶.

Зміна прізвищ у осіб з козацького середовища, що були пов’язані “генетично” зі звичаями Речі Посполитої, не викликає сумнівів і подиву, але особи іншого етнічного і соціокультурного походження також змінювали прізвища на “польський манір”. Найперша відома нам згадка про це – зміна прізвища росіянина Ф. Шилова, зятя Г. Донця, на більш шляхетне “Шидловський”, що відбулася близько 1700 р.²⁷. Його племінники, викликані дядьком з Москви, пишуться винятково як Шидловські²⁸. Молдаванин П. Карайман, що замолоду вчився у польських школах, переїхавши разом з іншими молдавськими емігрантами на Слобожанщину у 1711 р., змінив своє прізвище на “Куликовський”²⁹.

Процес зміни прізвищ проходив у старшин слобідських полків по-різному. У Сумському і Острогозькому це відбувалося доволі слабо, помітніше – у Харківському. У Охтирському полку за

чолобитною 1711 р. з 11 старшин – 6 мають прізвища на “ський”, “цький”³⁰, у Ізюмському, за переписом 1720 р., – з 23 чоловік вищої полкової старшини, прізвища на “ський”, “цький” мають 13 чоловік³¹, себто більше половини.

Отже, процес зміни прізвищ на благородніші набув у слобідських полках неабиякого розмаху. Такі тенденції явно домінували над процесом русифікації прізвищ слобідських старшин, вони є прикладом прагнення козацької старшини довести свій винятковий, “шляхетський” статус.

2. Підкреслення “шляхетськості” засобами геральдики*

Однією з найхарактерніших ознак “шляхетськості” була наявність герба чи належність до певного гербового роду. Підкреслюючи свою “спадкоємність” від шляхти Речі Посполитої, слобідсько-українська козацька старшина почасти переймала, як і гетьманська, шляхетські герби цієї держави³².

Дослідження старшинської геральдики слобідських полків є одним із найменш розроблених питань вітчизняної історіографії. Ставлення науковців кінця XIX – початку XX ст. до даної проблематики визначив Є. Альбовський: «Интересно бы знать, что из себя изображал “герб”, например, полковника Ахтырского полка Ивана Перекрестова – “Перехреста”. Что-нибудь из иерусалимской геральдики? Хорош полковой “клейнод” (драгоценность, святыня – знамя, пернач, печать)! Сомневаемся, что бы и у харьковского полковника “Грицка” Донца был свой герб. После, когда он наконец сделался стольником, когда потомки его обратились к Захаржевскому, может быть и герб и был сфабрикован”³³. Лише останнім часом проблемами слобідсько-української геральдики почав займатися О. А. Однороженко³⁴.

Герби – ознака зовнішньої ідентифікації старшинської верхівки Слобідської України і Гетьманщини – за підходами, особливостями, використанням елементів козацьких символів і шляхетської геральдики складають цілісність гербової традиції козацької доби.

Як не дивно, попри глум Є. Альбовського, найпершим відомим нам гербом є герб І. Перехреста, зображений на гравюрі роботи

відомого українського майстра О. Тарасевича (бл. 1689 р.)³⁵. Цей герб – приклад козацької геральдики³⁶. Наступний відомий герб сумського полковника Г. Кондратьєва на його парсуні³⁷. У цьому гербі з перетином булав виражені претензії Г. Кондратьєва на гетьманство у 1669 р.³⁸ Інші відомі герби слобідсько-українських старшин, за винятком гербу Тев’яшових, щоправда, дещо видозмінені, з певними додатками належать до гербової традиції Речі Посполитої.

Вже у згадуваній книзі І. Орновського основним символом, що супроводжує харківських полковників Донців, є троянди, герб “Доліва”, до якого належав рід Захаржевських³⁹. Представники одного з найвідоміших родів Харківського полку – Ковалевських, у 50-х роках XVIII ст. звернули увагу на свою належність до гербу “Доленга”⁴⁰. Іноземці-полковники на Слобожанщині також використовували шляхетські герби: Шидловські – “Любич”, Куликовські – “Драгомір”. Особливим був герб Квіток, зображення якого збереглося лише на надгробку Г. Ф. Квітки-Оснот’яненка: він містив елементи кількох польських гербів (“Погоня” (пол.), “Стршене”, “Боньча”, “Шеліга” тощо).

У зв’язку з доволі слабкою розробленістю даної тематики, зокрема, через малу кількість виявлених гербів (близько 10), не можна робити вичерпних висновків. Однак певно те, що наявність гербів у слобідсько-українських козацьких старшин незаперечно свідчить про виокремлення цього прошарку, що частково базувалось на доказах своєї рідної тяглості від шляхти Речі Посполитої.

3. Використання генеалогії

Питання доказів “шляхетськості”, виведення свого генеалогічного коріння з часів Речі Посполитої, з чужоземного шляхетства – найслабкіша, найнеобґрунтованіша ланка у доказах знатності старшин слобідських полків.

Брак письмових доказів нобілітації, завірених родоводів виявився вже на початку правління Петра III. 1762 р., напевно, у зв’язку з грамотою про вільність дворянства, до полкових канце-

лярій слобідських полків були надіслані ордери “о находящемся в том полку шляхетстве”. Полкові канцелярії мали звітувати про те, скільки “имеется” на території полку “панов шляхтичей”. Збереглися лише відписки до Харківської полкової канцелярії, якими зі всіх сотень звітували, що “шляхетства” “не имеется”, “не сыскалось”, “не явилось”, “не найдены”⁴¹. На це ж опитування у Охтирському полку відповіли, що внаслідок “неоднократных татарских набегов” всі козаки і старшина цього полку “разорены”, всі, у кого були грамоти на шляхетство від російських царів і польських королів, їх втратили. Поруч з цим, не маючи письмових доказів своєї зверхності, охтирська старшина зазначає, що і вона, і підпрапорні походять “не из тамошнего народа”, відмінні від загалу⁴².

Генеалогічне дерево у XVIII ст. мало і утилітарне значення⁴³. Спадковість від “польських” і “нетутешніх” шляхтичів доводила винятковість, виокремленність козацької еліти, її право на панування, на спадковість володінь. Брак письмових свідчень замінювався численними родинними легендами і переказами. Першим відомим прикладом такої “генеалогії” були твердження книги-панегірика І. Орновського, де без жодних генеалогічних доказів харківський полковник Г. Донець виводився з роду Захаржевських, при цьому згадувались представники цього роду на Закарпатті⁴⁴.

Наступні легенди про “шляхтичів”-родоначальників зустрічаються значно пізніше. Досить фантастичний родовід “пригадує” І. О. Острожсько-Лохвицький, колишній козацький старшина з попівської родини Острогозького полку⁴⁵. 1791 р., відвідуючи Києво-Печерську лавру, в печерах новий дворянин “приложился к мощам прародителя нашего Федора Острозького”⁴⁶, себто І. О. Острожсько-Лохвицький вважав себе нащадком славнозвісних волинських князів Острозьких. Ще фантастичнішою виглядає легенда Г. Ф. Квітки-Основ’яненка про шляхтича Андрія Квітку, засновника Харкова⁴⁷, що, власне, суперечила родоводу дядька письменника І. І. Квітки, родоначальником яких вважався уманський мешканець і гадяцький полковник Панас Квітка⁴⁸.

Справжній бум щодо пошуку “шляхетських коренів” відбувся на Слобідській Україні у 60–70-х рр. XVIII ст., коли, після ліквідації слобідських полків, інкорпорації Слобожанщини до Російської імперії, старшин почали зрівнювати у правах з російським дворянством. “Шляхетськість” ставала і доказом винятковості серед тодішнього російського дворянства, і приводом для особливих пільг. Окремі старшини відшукали докази вже 1767 р. Зокрема, у графі про походження офіцера Харківського гусарського полку Г. Ковалевського зазначалось, що “прадед его в давних годах вышел из польской области в Россию шляхтичем, почему оный порутчик состоял ис польского шляхетства”⁴⁹. Існує свідчення від 1777 р. про те, що грамоту від польських королів мали Красовські, старшини Сумського полку, тісно пов’язані з Гетьманщиною⁵⁰. На жаль, нічого не можна сказати про автентичність тих грамот. Однак свідчення про привілеї від польських королів поодинокі, доказом на шляхетськість більшості старшин були документи на помістя від російського монарха, а то і прості полковницькі універсали⁵¹.

Поруч з цим, у 60-х рр. XVIII ст. яскраво проглядається і корпоративність старшини у доказах “шляхетськості”. В 1767 р. у Наказах до Комісії по укладанню Нового Уложенія старшина Острогозького полку зазначала, що “между выходимыми иностранными народами” під час переселення на Слобожанщину “находились разных наций шляхтичи”, з яких поступово склався особливий “сорт фамилий” полковників, полкової і сотенної старшини⁵². У цих же “Наказах” старшини Ізюмського полку виводили себе з Білорусі, стверджуючи, що вони походять “из природного благородного шляхетства”⁵³. Аналогічні твердження мають місце в передмові невідомого автора до “Топографічного опису Харківського намісництва” 1788 р.: “...слободские все чины по большей части производили из дворянства или старшинские были дети, а из простолюдинов редко; но и к сему потребно было отлично достойных качеств и заслуг”⁵⁴.

* * *

Нова соціальна еліта, часто не маючи доказів на знатність, зверталася до попередньої еліти – шляхти. Через пояснення

“нетутешності”, “іноземства” свого походження, особливості геральдичних традицій козацька еліта Слобожанщини істотно відрізнялася від російської знаті XVII-XVIII ст. Створена географічно поза межами колишньої Речі Посполитої Слобідська Україна, таким чином, була не лише подібна Гетьманщині, але і зберігала низку ознак колишнього устрою на українських землях. Разом з тим, тенденція ототожнення слобідсько-українською старшиною себе з шляхтою не була визначальною, вона радше цікавить нас як факт; існували інші тенденції: надання старшині боярських звань царським урядом і усвідомлення старшиною себе репрезентантами особливих звичаїв “черкаских обыкностей”. За останньою ознакою старшина мала б більше прав писатися російськими дворянами, бо перебувала на службі у царя. Власне, проблема “шляхетськості” козацької старшини є частиною більш широкого питання про усвідомлення себе цією соціальною групою як “політичного народу”. У цьому разі соціальне виокремлення супроводжується наголошенням на певній етнокультурній окремішності. Аналогом цьому є, до речі, сама польська шляхта зі своїм “sarmackiem strojem”, що, виводячи своє походження від давніх сарматів, намагалась одягатись по-східному і говорити відмінною від простолюду мовою. Отже, козацькі старшини були відмінного походження від українського простолюду й представляли інтегральну складову елітної ментальності.

¹ Див.: Subtelny O. The Domination of Eastern Europe: native nobilities and foreign absolutism, 1500-1715. – Kingstone; Monreal, 1986. – P. 109-166. Принагідно висловлюю подяку варшавському магістранту Андрію Портнову за можливість користуватися цією важливою працею.

² Цікаві спостереження наводить: Наталя Шліхта. (Див.: Шліхта. Елементи річпосполитської ідеології та політичної риторики в «Історії Русів» // Молода нація. – № 1. – 2002. – С. 5-23).

³ Описи Харківського намісництва XVIII ст. – К., 1991. – С. 24; [Квітка І. І.] Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766 г. – Харьков, 1883. – С. 5; Квітка-Оснóв'яненко Г. Ф. Татарские набеги // Квітка-Оснóв'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 6. – К., 1981. – С. 521-522; Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию. –

- Харьков, 1883. – С. 5; Каразин В. Н. Взгляд на украинскую старину // Молодык. – 1844. – С. 36; Головинский П. Слободские казацки полки. – СПб., 1864. – С. 65, 156.
- ⁴ Див., зокрема: Кравченко В. В., Багалеї Д. І. Научная и общественно-политическая деятельность. – Харьков, 1990. – С. 49.
- ⁵ Оглоблин О. Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – С. 5-6; Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. – К., 1996. – С. 145; та ін.
- ⁶ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – С. 109; Крім цього, погляди Д. І. Багалія на “шляхетськість” і “дворянськість” козацької старшини див.: Багалеї Д. І. Украинская старина (Очерки, заметки, материалы из стародавнього харьковського быта и культуры). – Харьков, 1896. – С. 31; Багалеї Д. І., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования. – Т. 1. – Харьков, 1905. – С. 70-71.
- ⁷ Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М., 1986. – С. 19.
- ⁸ Там же. – С. 79-81.
- ⁹ Багалій Д. І. Перші переселенці м. Харкова (Матеріали для ономастики) // Збірник науково-дослідчої кафедри історії української культури ім. акад. Д. І. Багалія. –Т. 10. – Харків, 1930. – С. 49-54; Бевзенко С. П. З історії української ономастики // Ужгородський державний університет. Доповіді та повідомлення. – Серія філологічна. – № 7. – Ужгород, 1961. – С. 65-69.
- ¹⁰ Черкасова С. З історії дворянського стану Слобідської України (на матеріалах ономастики 17-18 ст.) // Історичні віхи Слобідської України: XVII – поч. XX ст. – Харків, 1997. – С. 26-33.
- ¹¹ За підрахунками С. Бевзенко, в переписі м. Харкова 1660 р. понад 67,1 % складають прізвища з суфіксами «енко» і лише 5 % з суфіксами «ський», «цький» – утворені від особових імен, назв населених пунктів. (Бевзенко С. П. З історії української ономастики ... – С. 69.)
- ¹² Мусимо заперечити як не зовсім аргументовану гадку К. І. Стецюк, що прізвище першого острогоського полковника має писатись українською як Дзиковський, що буцімто ближче до кореня «Дзика», бо Іваном «Дзикою» полковник зветься у своїй першій чолобитній (Див.: Стецюк К. І. З історії спільної боротьби російського і українського народів проти феодално-кріпосницького гніту (Іван Дзиковський) // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – 1952. – № 4. – С. 193; Текст цієї чолобитної див.: Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. – К., 1932. – С. 124). Однак Дзикою, Дзиковським цей полковник зветься ще двічі у 1652-1653 рр. (Див.: Воссоєдинение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3-х томах. –Т. 3. – М., 1953. – С. 206; Архів Інституту історії України Національної Академії наук України. – Оп. 3, спр. 10. – Арк. 122). В документах, де згадується ця особа, існує різночитання прізвищ: “Зинков”, “Зитьковський”, “Дзимковський” (Новомбергский Н. Очерки внутреннего управления в Московской Руси XVII ст. Продовольственное строение. Материалы // Записки императорского Московского археологического института. – Т. XX. – М., 1915. – С. 83; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУ. ІР.). – Спр. 151. – Арк. 171; Дополнения к актам историческим.– Т. 6. – СПб., 1857. – №. 12. – С. 61). Попри все, найчастіше цей полковник писався як “Дзинковський” (НБУ. ІР. – Ф. XXIX, спр. 151. – Арк. 174, спр. 148. – Арк. 90;

- Новомбергский Н. Очерки внутреннего управления в Московской Руси XVII ст. – С. 147; Стецюк К. І. Вплив повстання С. Разіна на Україну. – К., 1947. – С. 93, 96; Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов. – Т. 2. – Ч. 2. – М., 1959. – С. 14, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 31, 33 тощо). В російськомовних творах з історії Слобідської України встановилось написання цього прізвища як “Дзинковский”, що цілком доцільно з огляду на частоту згадувань цього прізвища в джерелах (Болховитинов П. Е. Историческое, географическое и экономическое описание Воронежской губернии. – Воронеж, 1800. – С. 186; Багалея Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М., 1887. – С. 523; Тихомиров Б. Разинское движение на Слободской Украине // Исторический сборник. – 1934. – № 2. – С. 100, 103; Загоровский В. Белгородская черта. – Воронеж, 1969. – С. 269). Найкращий археограф і знавець документів з історії Слобожанщини В. Данилевич теж називає його “Дзинковский” (рос.) (Див.: Данилевич В. Роспись борошню детей И. Н. Дзинковского). Спроба К. Стецюк з невідомих нам філологічних міркувань змінити написання прізвища Дзинковського не витримує критики, як і подібна спроба Д. І. Багалія дати українське написання цього прізвища як “Зінківський” (Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – С. 28, 29, 63, 64, 66 тощо).
- ¹³ НБУ. ІР. – Ф. XXIX, спр. 2. – Арк. 61.
- ¹⁴ Данилевский Г. П. Украинская старина: Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков, 1866. – С. 263; Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 14, оп. 11, спр. 6. – Арк. 26.
- ¹⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІА України) – Ф. 1725, спр. 9. – Арк. 1.
- ¹⁶ Див.: Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990. – С. 489-490.
- ¹⁷ ЦДІА України. – Ф. 1725, спр. 22. – Арк. 697; спр. 29. – Арк. 83. Див. також: Стрілець В. В. Люботинська сотня Харківського полку та її сотники // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Вип. 3. – Харків, 1998. – С. 161.
- ¹⁸ ЦДІА України. – Ф. 1721, спр. 2. – Арк. 7; Письма и бумаги Петра Великого. – Петроград, 1918. – С. 204.
- ¹⁹ Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Отдел 3 (далі – Филарет. – Отдел ...). – М., 1857. – С. 113.
- ²⁰ Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного совета 1726-1730 гг. – Ч. VIII (Июнь 1729 – 4 марта 1730 г.) // Сборник РИО. – Т. 101. – СПб., 1898. – С. 62, 64.
- ²¹ На початку XVIII ст. нерідко трапляється подвійний підпис Квітка-Афанасьєв (ЦДІА України. – Ф. 1638, оп. 2, спр. 38. – Арк. 7 зв. тощо).
- ²² Филарет. – Отд. 5. – С. 240-241.
- ²³ Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – Т. 9. – СПб., 1830. – № 6578. – С. 332; Материалы для отечественной истории / Издал М. Судиенко. – Т. 2. – Киев, 1855. – С. 490-491; про подвійний підпис: Твердохлебов А. Наследственное полковничество // Киевская старина. – 1888. – № 2. – С. 166.
- ²⁴ Багалея Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова. – Т. 1. – Харків, 1905. – С. 458; Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – С. 66.
- ²⁵ Акты ЮЗР. – Т. 9. – СПб., 1887. – С. 922, 923, 962.

- ²⁶ Відзначимо, що донські козаки (за панегириком І. Орновського, Г. Захаржевський змінив своє прізвище на Донець, перебуваючи на Дону (Ornowski J. Bogaty w parantele, slawe u honory wirydyarz herbownemi wielmoznuch ich Mosciow Panow P. Zacharzewskich... – К., 1705. – Р. 31 і зворот, 33) звертались до Г. Донець-Захаржевського по-панібратські, називаючи його Грицьком (див. “прелестный» лист, посланий разінцями до Харкова в 1670 р.: Багалеї Д. І., Миллер Д. П. История города Харькова. – С. 82; Багалеї Д. І. Материали по истории Харькова в XVIII в. – Харків, 1905. – С. 65; Крестьянство и националы в революционном движении 1666-1671 гг. Разинщина. – М., 1931. – С. 310).
- ²⁷ Материали для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696-1727, собранные и изданные С. И. Шидловским. – СПб., 1896. – С. 2-3; Перша згадка про цю особу з прізвищем Шидловський стосується 1701 р., коли він очолював слобідські полки під час походу в Прибалтику (Материали военно-ученого архива Главного штаба. – СПб., 1871. – С. 61, 73, 79, 80, 83, 88). Але за документами вдається простежити зміну прізвища, що відбувається пізніше, близько 1704 р. Це видно зі справ про Ф. Шидловського, в яких до 1704 р. він зветься Шиловим (ЦДІА України. – Ф. 1722, спр. 1. – Арк. 4-5, 6).
- ²⁸ ЦДІА Україна. – Ф. 1722, спр. 19, – Арк. 2.
- ²⁹ Байер. История о жизни и делах молдавского господара князя Кантемира, сочиненная Санкт-Петербургской Академии Наук покойным професором Баером. – М., 1783. – С. 390.
- ³⁰ Материали для очерка служебной деятельности Шидловских. – С. 126-128.
- ³¹ ЦДІА України. – Ф. 1638, оп. 2., спр. 20, – Арк. 4-8 зв.
- * Висловлюємо щирі подяки О. А. Однороженку за консультації і допомогу матеріалом для цього розділу.
- ³² Яковенко Н. Нарис історії України з найвидатніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 229.
- ³³ Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII ст. – СПб., 1914. – С. 126.
- ³⁴ Див., зокрема: Однороженко О. А. Печатки Слобідської України козацьких часів // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Вип. 3. – Харків, 1998. – С. 138-140.
- ³⁵ Степовик Д. Українська графіка XVI-XVIII ст. – К., 1982. – С. 220, це ж зображення див.: Величко С. Літопис. – Т. 2. – К., 1991. – С. 287.
- ³⁶ На гербі зображено кілька шестикутних зірок, хрест, серце, пробите стрілами, що перетинаються. Річ у тім, що прізвище Перехрест свідчило про походження носія з перехрещених євреїв. Відповідно перетин, перехрещення в серці, хрест, напевно, запевняли про сприйняття християнства цією особою всім серцем.
- ³⁷ Фото парсуни “гетьмана” Кондратьєва: Лукомский Г. Старинные усадьбы Харьковской губернии. – Пг., 1917 (фото не нумеровані. – С. 35 (село Карасівка Харківський повіт).
- ³⁸ Про ці претензії див.: Акты ЮЗР. – Т. 9. – №13. – СПб., 1877. – С. 64, 65.
- ³⁹ Ornowski J. Bogaty wirydiarz. – Р. 6 зв., 15 зв., 16 і зв., 22 тощо.
- ⁴⁰ ЦДІА України. – Ф. 1814, оп. 2, спр. 1. – Арк. 1; див. також: Лукомский Г. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник (з мал. Ю. Нарбуа). Репринтне видання. – К., 1993. – С. 73, XXII; Сергійчук В. Національна символіка України. – К., 1992. – С. 79.
- ⁴¹ ЦДІА України. – Ф. 1725, спр. 594. – Арк. 1, 2, 3, 5, 6-11 і зв., 12-15 зв.; і т. д.

- ⁴² Там само. – Арк. 83.
- ⁴³ Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник. – К., 1993. – С. XIII.
- ⁴⁴ Ornowski J. Bogaty wirydzarz. – P. 21, 26.
- ⁴⁵ Записки новооскольского дворянина И. О. Острожско-Лохвицкого // Киевская старина. – 1886. – № 2. – С. 355.
- ⁴⁶ Записки новооскольского дворянина... // Киевская старина. – 1886. – № 10. – С. 332.
- ⁴⁷ Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Основание Харькова. Старинное предание // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 6. – К., 1981. – С. 388-339, 402 тощо.
- ⁴⁸ [Квітка И. И.] Записки о слободских полках с начала их поселения до 1766. – С. 23.
- ⁴⁹ ЦДІА Україна. – Ф. 1767, спр. 382. – Арк. 12 зв.
- ⁵⁰ ЦДІА Україна. – Ф. 1710, оп. 2, спр. 1352. – Арк. 5.
- ⁵¹ ДАХО. – Ф. 14, оп. 11, спр. 6. – Арк. 26, 71; ЦДІА Україна. – Ф. 1710, оп. 2., спр. 390. – Арк. 5; спр. 1603. – Арк. 1; спр. 1877. – Арк. 2; тощо.
- ⁵² Сборник РИО. – Т. 68. – СПб., 1889. – С. 298.
- ⁵³ Там же. – С. 305.
- ⁵⁴ Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К., 1991. – С. 24.